
kelijke pluralisering, en van een late verzuiling, vooral gebaseerd op de industrialisatie en op het moderne arbeidersvraagstuk.³

De periode 1830 tot 1860 typeert hij als de pré-verzuilingsfase. Een belangrijke ontwikkeling was dat de Nederlandse Hervormde Kerk in deze periode haar belangrijkste functie als natievormende instantie verloor. Onder invloed van de Afscheiding en het Reveil kwam het ideaal van een 'protestantse natie' steeds meer onder druk te staan. In het uiteenvallen van dit 'politico-theologische complex' van de Hervormde Kerk liggen de wortels van de dynamiek die tot de verzuiling zou leiden. In deze periode kwam de identiteitsarbeid in vooral orthodox-protestantse kring centraal te staan. In de tweede fase - 1860 tot 1890 - werd de bovenstaande dynamiek langzaam in organisatorische vormen gegoten. Dat gebeurde allereerst in orthodox-protestantse en liberale kring. Vooral in de derde fase - 1890 tot 1917 - zouden de grootste volksdelen zich verzuilen: de sociaal-democraten en de katholieken. In de vierde periode - 1917 tot 1960 - kan dan ten slotte van verzuildeheid worden gesproken.⁴

³ Ibidem.

⁴ Rooy, de, P., 'Voorbij de Verzuiling' in: *BMGN* 116 (2001) 51-57.

⁵ Helsloot, J., 'De paradox van Jan Blokker: Structuur en proces van beschavingsoffensieven, 15^e-19^e eeuw' in: Kalb, D., Kingsma, S., (red.), *Balans & Perspectief van de Nederlandse Cultuurgeschiedenis. Fragmenten van vermaak, macht en plezier in de 19de en 20ste eeuw* (Amsterdam 1991) 10.

⁶ Idem, 10-11.

⁷ Idem, 19.

⁸ Laarse, van der, R., *Bevoogding en Bevinding. Heren en Kerkvolk in een Hollandse provinciestad, Woerden 1780-1930* (Amsterdam 1989) 30 en Helsloot, J., *Vermaak tussen beschaving en kerstening. Goes 1867-1896* (Amsterdam 1995) 3.

⁹ Helsloot, 'De paradox', 19.

Het beschavingsoffensief

Hoewel het beschavingsoffensief in de tweede helft van de negentiende eeuw vooral te plaatsen is binnen het kader van de verzuiling, is het offensief zelf al veel ouder. Het offensief is te typeren als 'het streven van een elite om tot culturele eenheid met lagere groepen te komen'.⁵ Wat direct aan die definitie opvalt, is de tegenstelling tussen elitecultuur en volkscultuur. De spanning die optreedt tussen deze beide culturen is de oorzaak van en de motor achter het beschavingsoffensief.⁶

Een eerste nuancering van de definitie is al direct nodig. De strikte oppositie tussen elite en massa doet namelijk weinig recht aan de historische realiteit.⁷ Het eenvoudige analysemodel van één eenduidig offensief ondernomen door één elite richting één volkse tegenpool is dan ook allang achterhaald. Was dat in de vroegmoderne tijd al niet zo, in de negentiende eeuw was daar helemaal geen sprake meer van. Het is beter om ervan uit te gaan dat er verschillende elites kunnen zijn, van wie de beschavingssnormen en de motieven om zich met 'het volk' in te laten verschillend, en zelfs rivaliserend kunnen zijn.⁸ Het streven naar culturele eenheid ging vaak gepaard met de paradox dat behalve de integratie die het offensief suggereert, er ook sprake was van segregatie. Het 'opheffen' van de lagere klassen ging over het algemeen hand in hand met de neiging zich toch ook van diezelfde klassen te blijven onderscheiden.⁹

In de tweede helft van de negentiende eeuw was er sprake van elkaar tegensprekende offensieven. De uitgangspunten van het